
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԵՎ ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ

ԱՐՏԱԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Սոցիալական աշխատանքը որպես մասնագիտություն հայաստանյան իրականություն մուտք գործեց 20-րդ դարի վերջին¹: Այն ոչ միայն համալրեց հասարակության պրոֆեսիոնալ կառուցվածքը, այլև արմատական փոփոխություններ կատարեց սոցիալական հարաբերություններում՝ դրանց հաղորդելով նոր բովանդակություն ու որակ:

Սոցիալական աշխատանքը որպես մասնագիտություն ձևավորվել է արևմտյան մշակութային միջավայրում՝ ի պատասխան շուկայական հարաբերությունների ծնած սոցիալական մարտահրավերների: Շուկայական տնտեսությունն աղքատացնում է սոցիալական հարաբերությունների բովանդակությունը, դրանք դարձնում անդեմ: Աստիճանաբար խարխլվում են ավանդական այնպիսի սոցիալական ինստիտուտներ, ինչպիսիք են ընտանիքը և կրոնը, դրանց կողքին ձևավորվում ու զարգանում են ձևական (ֆորմալ) բազմաթիվ ինստիտուտներ, կազմակերպություններ ու ընկերություններ: Գերմանացի սոցիոլոգ Ֆ. Թյոնիսի բնորոշմամբ՝ այդ հասարակություններն իրենց համայնքային տիպից անցում են կատարում դեպի նորը²: Կապիտալիզմը սրում է մրցակցությունն ապրանքների ու ծառայությունների համար, որի հետևանքով բնակչության նվազ մրցունակ խմբերի կենսական պահանջ-մունքների բավարարումը դառնում է ռիսկային:

Սոցիալական աշխատանքի ինստիտուտը կոչված է որոշ չափով չեզոքացնելու սոցիալական հարաբերությունների ռացիոնալացման այդ անցանկալի հետևանքները, մարդկանց պաշտպանելու կյանքի դժվարին իրավիճակներում, կանխելու սոցիալական ռիսկերը: Այն սոցիալական ծառայության մատուցումը դարձնում է մասնագիտական գործունեություն: Դրա շնորհիվ զգալիորեն բարելավվում է բնակչության սոցիալական պաշտպանության համակարգի գործառույթը, այն սկսում է ավելի յուրահատուկ սոցիալական ծառայություններ մատուցել բնակչությանը: Երբ սոցիալական աշխատանքի ինստիտուտը սկսեց ներ-

---

¹ Տե՛ս **Ա. Խաչատրյան**, Սոցիալական աշխատանքի ինստիտուտի կայացումը Հայաստանում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն», 2012, 132.5, էջ 3:

² Տե՛ս **Громов И., Мацкевич А., Семенов В.** Западная социология. СПб., 1997, էջ 82 - 83:

դրվել հետխորհրդային Հայաստանում, սոցիալական հիմնախնդիրների ներկայանակը լիովին համապատասխանում էր նրա գործառույթային դաշտին, քայց մշակութային համատեքստը՝ ոչ: Բանն այն էր, որ սոցիալական աշխատանքը՝ որպես մասնագիտություն, պահանջում էր համապատասխան մշակութային միջավայր, որը հնարավոր կդարձներ սոցիալական աշխատողների արդյունավետ միջամտությունը: «Միջամտություն» հասկացությունը այս մասնագիտության տեսական հիմքը ներկայացնող առանցքային եզրույթներից է: Այն հուշում է, որ սոցիալական աշխատողներին վերապահված է շատ կարևոր դեր՝ միջամտել մարդկանց կյանքին, երբ նրանք սոցիալական դժվարությունների են հանդիպում: Այդ միջամտողական առանձնահատկությունը դրսևորվում է հատկապես երեխաների դեպքերում. սոցիալական աշխատողները միջամտելու համար չեն սպասում հատուկ հրավերի կամ թույլտվության, այլ ուղղակի ներխուժում են, երբ երեխայի կյանքը վտանգված է:

Տարիներ առաջ, երբ սոցիալական աշխատանքն իր առաջին քայլերն էր անում Հայաստանում, ոմանք, նկատի ունենալով հայ ընտանիքի առանձնահատկությունները, կասկածում էին հաջողությանը³: Անհավանական էր թվում, որ այդ ընտանիքը և ընդհանրապես սոցիալական բոլոր ինստիտուտները կհանդուրժեն սոցիալական աշխատողի միջամտությունը: Սոցիալական աշխատանքը վաղուց ներդրած հասարակությունների համեմատ այն ժամանակվա հայաստանյան հասարակությունը կարելի է բնութագրել որպես պահպանողական, քանի որ այստեղ դեռևս բավականին մեծ էր ավանդական ինստիտուտների դերը, մարդիկ հիմնականում շարունակում էին հավատարիմ մնալ հին հասարակության նորմերին ու արժեքներին: Դա փոխակերպվող հասարակություն էր, որը դեռ բավականին երկար գտնվելու էր անցման փուլում: Ու հենց այդ շրջանում ներմուծվեց սոցիալական աշխատանքը, որն իր նորմերով ու արժեքներով գալու էր հեղաշրջում կատարելու Հայաստանի սոցիալական պաշտպանության համակարգում: Նրա միջոցով արևմտյան մշակութային արժեքները հայկական մշակութային միջավայր տեղափոխվելու հնարավորություն էին ստանում: Որպեսզի մշակութային կոնֆլիկտն այդ ընթացքում ինչ-որ չափով կանխվեր, ոմանք առաջարկում էին Հայաստանում զարգացնել սոցիալական աշխատանքի յուրահատուկ մոդել, որը կհամապատասխաներ տեղական առանձնահատկություններին⁴: Արևմտյան մշակութային ձևավորված սոցիալական այդ տեխնոլոգիան հայաստանյան մշակութային միջավայրում հիմնավորապես ներդնելու համար, հարկավոր էր

³ Տե՛ս **Ա. Խաչատրյան**, Սոցիալական աշխատանքը և ընտանիքի ինստիտուտը Հայաստանում, «Բանբեր Երևանի Համալսարանի. Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն», 2014, № 3, էջ 6:

⁴ Տե՛ս **M. Antonyan**, Science and Art in Social Work: an old question in the modern Armenian context, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն», 2015, № 1, էջ 69:

ստեղծել համապատասխան մշակութային հենք: Դրա համար անհրաժեշտ էր, որ հասարակությունն ամբողջությամբ և նրա սոցիալական ինստիտուտներն առանձին-առանձին դառնային բաց, պատրաստ ընդունելու միջամտությունները: Բայց հայ հասարակությունը ոչ միայն պատրաստ չէր դրան, այլև իր մշակույթում ձևավորված որոշ տարրեր ընդհանրապես հակադիր էին սոցիալական աշխատանքի նորմերին ու արժեքներին, օրինակ՝ վերաբերմունքը հաշմանդամների և իրավախախտների, աղանդավորների և ոչ ավանդական սեռական կողմնորոշում ունեցողների նկատմամբ: Այս տիպի մարդկանց հանդեպ վերաբերմունքը հիմնականում պիտակավորող էր, մերժող ու մեկուսացնող: Կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարության նորմը միայն դեկլարատիվ էր: Իրականում կանանց նկատմամբ վերաբերմունքը խտրական էր, իսկ ընտանեկան բռնությունները՝ շատ սովորական: Երեխաների խնամքի ու դաստիարակության հարցերում նույնպես հայ հասարակությունը շատ պահպանողական էր, իսկ ընտանեկան բռնության երևույթներն այնքան տարածված էին, որ բոլորը դրանք համարում էին նորմալ երևույթ:

«Սոցիալական աշխատանք» մասնագիտության ներդրման հետագա ընթացքը ցույց տվեց, որ նշված և այլ մշակութային առանձնահատկությունները լուրջ խոչընդոտներ են ստեղծում դրա կայացման ճանապարհին: Մասնագիտությունն իր ինստիտուտավորման ուղղությամբ առաջին քայլերն անելուն զուգահեռ՝ ստիպված էր նաև համապատասխան սոցիալական մշակույթ ստեղծել: Հասարակության մեջ այդ պահին նկատվում էր մշակութային ուշացման երևույթը⁵, երբ սոցիալական աշխատանքը՝ որպես սոցիալական տեխնոլոգիա, մուտք էր գործել հասարակություն, իսկ վերջինս պատրաստ չէր այն կիրառելու. բացակայում էր համապատասխան սոցիալական մշակույթը: Օրինակ՝ սոցիալական աշխատողների փորձերը՝ պաշտպանել երեխաների իրավունքները, հաճախ դատապարտվում էին անհաջողության համապատասխան սոցիալական նորմերի և օրենքների բացակայության, տարբեր պաշտոնյաների կողմից երեխայի լավագույն շահը ոչ ճիշտ մեկնաբանելու, պաշտպանության անհրաժեշտ ընթացակարգեր չլինելով պատճառով: «Սոցիալական մշակույթ» եզրույթը տարաբնույթ մեկնաբանությունների է ենթարկվում մասնագիտական գրականության մեջ: Երբեմն այն առանձնացվում է որպես հակադրություն նյութակազմին, երբեմն՝ նույնացվում մշակույթի հետ, ոմանք էլ այդ հասկացությամբ նկատի են ունենում «սոցիալական նորմերի, սոցիալական արժեքների և սոցիալական ինստիտուտների ամբողջությունը»⁶: «Սոցիալական մշակույթ» ասելով մենք հիմնականում նկատի ունենք սոցիա-

⁵ Տե՛ս **Н. Смелзер**, Социология. М., 1994, էջ 59:

⁶ www.intuit.ru/studies/courses/2296/596/lecture/211186

լական նորմերի ու արժեքների ամբողջությունը, որոնք սոցիալական հարաբերությունների կառուցման հիմք են: Օրինակ՝ սոցիալական մշակույթի դրսևորումներ են ընտանեկան և միջսերնդային փոխհարաբերությունների ոճերը, սեռերի միջև փոխհարաբերությունների մոդելները, ավանդույթները, սովորույթները և այլն: Որևէ խմբի նկատմամբ խտրական վերաբերմունքը, ընտանեկան բռնությունները, բնակչության սոցիալապես խոցելի խմբերի ներկայացուցիչների նկատմամբ վերաբերմունքը սոցիալական մշակույթի նմուշներ են: Բնակչության սոցիալական պաշտպանության միջոցներն ու տեխնոլոգիաները նույնպես սոցիալական մշակույթի տարրեր են: Որպեսզի Հայաստանի հասարակության սոցիալական մշակույթը բարենպաստ դառնար սոցիալական աշխատանքի համար, այդ հասարակությունը պետք է որդեգրեր հանդուրժողականությունը որպես գործելաոճ: Հայ հասարակության նախորդ սոցիալական մշակույթն աչքի էր ընկնում տարբերությունների նկատմամբ իր անհանդուրժողականությամբ: Խորհրդային կառավարման յոթ տասնամյակի ընթացքում, երբ ամեն որոշում կայացվում էր «դեմոկրատական ցենտրալիզմի» սկզբունքով, երբ այլախոհությունն ու այլակարծությունը քարկոծվում էին ու պատժվում, ձևավորվել էին բռնապետական ավանդույթներ սոցիալական բոլոր ինստիտուտներում՝ ընտանիքում, դպրոցում, ՁԼՄ-ներում, կրոնում և այլն: Իսկ բնակչության սոցիալական պաշտպանության համակարգը կառուցված էր հայրիշխանական ոգով. պետությունը բնակչության սոցիալապես խոցելի խմբերի համար սահմանել էր տարորոշված կայուն ծառայություններ: Պետությունը սոցիալական ծառայությունների անհատականացման և դրանք ավելի հասցեական դարձնելու ուղղությամբ ոչինչ չէր անում, որովհետև դրա անհրաժեշտությունը նույնիսկ չէր գիտակցված և կարևորված, իսկ սոցիալական ծառայողներն էլ շարունակում էին կարծրատիպային մոտեցում ցուցաբերել իրենց շահառուներին սպասարկելիս, քանի որ չունեին սոցիալական աշխատանքի գիտելիքներ և հմտություններ: Սոցիալական աշխատանքը սոցիալական ծառայության մատուցումը դարձնում է մասնագիտական գործունեություն: Հասարակության զարգացման ժամանակակից միտումները՝ «ատոմիզացիան» և «մարզինալացումը», «ծնում են ավելի հստակ պահանջումնք զանազան սոցիալական խնդիրների լուծման գծով մասնագիտացված գործունեության նկատմամբ»⁷: Այս առումով հայաստանյան հասարակության սոցիալական մշակույթը նույնպես պետք է փոփոխվի: Հասարակական գիտակցությունը պետք է յուրացնի այն տեսակետը, որ սոցիալական աշխատանքը պարզապես աշխատանք չէ, այլ մասնագիտություն, որը նոր տիպի սոցիալական ծառա-

---

⁷ Шанин Т. Социальная работа как культурный феномен современности // "Русский журнал", 26.09.1997.

յություններ է մատուցում: Սոցիալական աշխատանքը քարոզում է հանդուրժողականություն, որն իրական իրավահավասարության հաստատման նախապայման է: Նախորդ հասարակությունը թեև հռչակել էր իրավահավասարություն, բայց ֆիզիկական և հոգեկան տարբեր խնդիրներ ունեցող երեխաներն ուղարկվում էին իրենց համար նախատեսված գիշերօթիկներ ու մանկատներ, ու հետո նրանց կյանքն ընթանում էր շատերի աչքից հեռու՝ «այն պատերի» ետևում: Հանցագործներն ուղարկվում էին բանտ, որտեղից դուրս եկողներից շատերը շուտով նորից վերադառնում էին, հոգեկան խնդիրներ ունեցողներին խցկում էին հոգեբուժական դիսպանսերներ, որպեսզի նրանք ուրիշներին չանհանգստացնեն. ալկոհոլային և թմրանյութերից կախվածություն ունեցողները վերցվում էին հաշվառման և ենթարկվում հարկադրական բուժման, որն այնքան էլ արդյունավետ չէր: Նշված խնդիրների ինստիտուցիոնալ և վարչահրամայական լուծումը տասնամյակներ շարունակ համարվում էր ամենաընդունելին: Հավանաբար պետության համար այդպես ավելի հեշտ էր ու էժան, քանզի միանգամից ազատվում էր ավելորդ բարդություններից, թեև մարդկանց ճակատագրերի մասին էր, և բացի այդ, ինչպես պարզվեց հետագայում, այլընտրանքների կիրառման դեպքում պետության ֆինանսական բեռը բոլորովին էլ չէր ավելանալու: Ուղղակի ձևավորվել էր խնդիրների լուծման այդպիսի մշակույթ, որն անընդհատ վերարտադրվում էր: Սոցիալական աշխատանքն առաջադրում է սոցիալական խնդիրների լուծման նոր մոտեցում: Այն միանշանակ դեմ է մարդկանց ինստիտուտավորմանը՝ նախապատվությունը տալով խնամքի, ուղղման, բուժման ու վերականգնման այնպիսի այլընտրանքների, որոնք մարդուն ոչ միայն չեն կտրում իր բնական միջավայրից, այլև թույլ են տալիս արդյունավետորեն օգտվել այդ միջավայրի ընձեռած հնարավորություններից: Սոցիալական աշխատանքը ոչ է ասում գիշերօթիկներում և մանկատներում երեխաների խնամքի կազմակերպմանը, որը նրանց ոչ միայն առանձնացնում է իրենց հասակակիցներից, այլև վերջին հաշվով մեկուսացնում է մեծ հասարակությունից՝ համարյա անհնարին դարձնելով հետագա վերադարձը: Սոցիալական աշխատանքը ողջունում է խնամատար ընտանիքի ծրագիրը, որը վերջին տարիներին ներդրվեց Հայաստանում, և որով փորձ է արվում առանց ընտանեկան խնամքի մնացած երեխաների համար ստեղծել նոր ընտանիք: Սոցիալական աշխատանքն ամեն կերպ պաշտպանում է ներառական կրթության ծրագիրը, որը հայ հասարակության առաջին քայլն է սահմանափակ կարողություններով երեխաներին կյանքի մեծ ճանապարհի հանելու ուղղությամբ: Հասարակությունն ամբողջությամբ պետք է վերանայի իր վերաբերմունքը հաշմանդամության երևույթի և հաշմանդամների նկատմամբ: Դպրոցական ներառմանը պետք է հաջորդի մուտքը մասնագիտական կրթական համակարգ, իսկ հետո՝ աշխատաշուկա և այսպես շարունակ: Մա

դժվար ու երկարատև գործընթաց է, որում միջավայրի ֆիզիկական հարմարեցումը թերևս ամենաառաջին ու ամենաոչնչացողն է: Ամենադժվարը մարդկանց արժեհամակարգի փոփոխությունն է, որն իր հերթին կրերի երևույթի նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխություն:

Սոցիալական աշխատանքի նորմերն ու արժեքները դեմ են նաև ցանկացած խտրականության և մեկուսացման: Դրանք պահանջում են մարդկանց ընդունել այնպիսին, ինչպիսին նրանք կան՝ որպես եզակի և անկրկնելի անհատականություններ, որպես արդյունք իրենց միջավայրի և հարաբերությունների: Այդ նորմերն ու արժեքները մասնագետներից պահանջում են նաև մատուցել անհրաժեշտ ծառայությունները՝ անկախ մարդկանց մաշկի գույնից, տարիքից, սեռային, ազգային և կրոնական պատկանելությունից և այլն: Սոցիալական աշխատանքը պայքարում է կարծրատիպային մտածողության և գործելակերպի դեմ: Նման մշակույթը նախկինում շատ տարածված էր քրեական արդարադատության համակարգում: Քրեական իրավախախտումների դեպքում դատարանների ամենատարածված արձագանքը որպես խափանման միջոց կալանքի ընտրությունն էր, իսկ երբ մարդու մեղքն ապացուցվում էր, ապա ամենահաճախ սահմանվող պատիժը ազատազրկումն էր: Դրանից հետո արդեն կարելի էր համարել, որ հասարակությունն անդառնալիորեն կորցնում էր մարդուն փրկելու հնարավորությունը, որովհետև բանտում ոչինչ չէր արվում նրան օգնելու համար, ընդհակառակը՝ միայնակ թողնելով նրան բանտային մշակույթի ճահճում, անընդհատ նվաստացնելով ու ստորացնելով՝ հասարակությունը բումերանգի էֆեկտով հետ էր ստանում անուղղելի հանցագործի, որի համար ազատությունը լոկ կարճատև դադար էր պարբերական ազատազրկումների շղթայում:

Հայաստանի Հանրապետությունում, որքան էլ զարմանալի է, սոցիալական աշխատանքն առաջինը պաշտոնապես մուտք գործեց քրեակատարողական համակարգ՝ դրանով իսկ հնարավորություն ստանալով փոխելու սոցիալական մշակույթն այդ համակարգում: Եվրոպական կառույցների ճնշման տակ Հայաստանի կառավարությունը քրեական պատիժների իրականացման համակարգում ստեղծեց վերականգնողական ծառայություններ, որոնց կազմում ենթադրվում էր նաև սոցիալական աշխատողների մասնակցությունը: Համակարգում պատժիչ գործառույթից շեշտը տեղափոխվեց ուղղիչ գործառույթի վրա, սակայն համակարգի փակ լինելը, կարծրացած ավանդույթները և կադապարային մտածողությունը խանգարեցին, որ նախորդ սոցիալական մշակույթը փոխարինվի նորով: Բարեփոխումները խիստ ձևական բնույթ են կրում այդ համակարգում: Այսօր էլ քրեական արդարադատության համակարգ ներմուծվում է պրոբացիոն ծառայությունը, որի ճակատագիրը, չնայած բազմաթիվ խոստումներին, բավականին մշուշոտ է: Դրա հիմնական պատճառներից մեկը դարձյալ կարծրատիպային վերաբերմունքն է դատապարտյալների նկատմամբ, որը հատուկ է պատժի իրա-

կանացումը կազմակերպող անձնակազմի անդամներին: Սոցիալական աշխատողները կարող են արմատապես բարելավել դատապարտյալների ուղղման և վերականգնման, նրանց իրավունքների պաշտպանության գործընթացների բովանդակությունը, սակայն առ այսօր հիմնավոր կրթությամբ որևէ սոցիալական աշխատող չի ներառված համակարգում: Նրանց գործառույթները հանձնված են նախկին համակարգից ժառանգություն մնացած կադրերին, որոնք ինտեգրիայով շարունակում են աշխատել հին ձևով: Խորհրդային շրջանի համեմատ կարևոր փոփոխություններ են կատարվել ՀՀ քրեական արդարադատության համակարգում. զգալիորեն բարելավվել են քրեակատարողական օրենսդրությունը և պատժիչ հաստատությունների պայմանները, ավելացել են դատապարտյալների իրավունքները: Սակայն դեռ անհրաժեշտ է ապահովել հմուտ սոցիալական աշխատողների մասնակցությունը քրեական դատավարության գործընթացներին, զարգացնել այլընտրանքային պատիժների համակարգը և այլն: Սոցիալական աշխատողների դերակատարումն այդ համակարգում չի կարող արդյունավետ լինել, եթե չփոխվի հասարակության վերաբերմունքն իրավախախտների նկատմամբ: Համակարգը պետք է սովորի ի դեմս հանցագործի առաջին հերթին տեսնել մարդուն, ում պետք է օգնել ճիշտ ուղի վերադառնալու, այլ ոչ թե մեկին, ում պետք է պատժել ու զրկանքներ պատճառել: Այն պետք է վերանայի իր վերաբերմունքը բոլոր նրանց նկատմամբ, ովքեր հայտնվում են մեղադրյալի աթոռին: Համակարգը նաև պետք է ապահովվի անհրաժեշտ ներուժով, որպեսզի հնարավոր լինի իրական աշխատանք տանել իրավախախտների ուղղման ու սոցիալական վերականգնման ուղղությամբ: Դրանք կրթության, մասնագիտացման, աշխատանքային և սոցիալական այլ հմտությունների ուսուցման, հանգստի և ժամանցի կազմակերպման, անցանկալի կախվածության հաղթահարման հնարավորություններն են, որոնք այսօր համակարգում բացակայում են:

Սոցիալական աշխատողը դառնում է ներառական կրթական ծրագրերը սպասարկող առանցքային մասնագետներից մեկը: Վերջինս հասարակությանը ստիպում է բոլորովին նոր հայացքով նայել հաշմանդամության երևույթին. փակել շուրջօրյա խնամքի հաստատությունները՝ մարդկանց տեղափոխելով ընտանիքներ, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նրանց համապատասխան աջակցություն ցուցաբերել ցերեկային խնամքի կենտրոններում, հոգ տանել միջավայրի հարմարեցման մասին: Սոցիալական աշխատանքի ազդեցությամբ Հայաստանի հասարակությունը հաշմանդամության նկատմամբ բժշկական մոտեցումը փոխարինում է սոցիալականով, ինչը կարող է ցանկալի արդյունքներ տալ, եթե համապատասխան փոփոխություններ կատարվեն սոցիալական մշակությամբ: Մարդիկ պետք է ընդունեն, որ հաշմանդամները և զանազան պատճառներով կյանքի մայրթեզրին հայտնվածները բոլորի նման մասնակցության իրավունք ունեն, և հ-

նարավոր ամեն ինչ պետք է արվի նրանց այդ իրավունքը պաշտպանված դարձնելու համար՝ նրանց նկատմամբ համապատասխան վերաբերմունք ձևավորելուց սկսած մինչև միջավայրերի հարմարեցումը:

Սոցիալական աշխատանքը արմատապես փոխում է նաև բնակչության սոցիալական պաշտպանության մշակույթը: Բարիքների և ծառայությունների ուղղակի բաշխումից անցում է կատարվում վարման ու կառավարման գործընթացներին, երբ մանրակրկիտ ուսումնասիրվում և բացահայտվում են յուրաքանչյուր շահառուի խնդիրները, որից հետո հենց վերջինիս ակտիվ մասնակցությամբ փորձում են լուծել դրանք: Մարդկանց օգնելու իր յուրահատուկ մոտեցմամբ սոցիալական աշխատանքը նպաստում է նրանց ուժեղացմանը, ինչը թույլ է տալիս հուսալ, որ հետագայում նման իրավիճակներում հայտնվելիս նրանք կարող են կիրառել նախորդ օգնության ընթացքում ձեռք բերած գիտելիքներն ու հմտությունները: Օգնել մարդուն որպեսզի ինքն իրեն օգնի՝ անհա սոցիալական աշխատանքի մոտեցման ընդհանրացված ձևակերպումը: Այսպիսի մոտեցումը կանխում է մասնագետից շահառուի կախվածության խորացումը, նրան հնարավորինս անկախ է դարձնում շրջապատից: Այն նաև նպաստում է անհատների, խմբերի և համայնքների ուժեղացմանը և ակտիվացմանը: Ընդհանուր առմամբ՝ սոցիալական աշխատանքը նպաստում է քաղաքացիական հասարակության կառուցմանը:

Սոցիալական աշխատանքը, հավատարիմ մնալով իր որդեգրած բարոյական նորմերի պահանջներին, դաստիարակում է նաև հարգանք անհատի անձնական կյանքի նկատմամբ: Շահառուների վերաբերյալ տեղեկատվության գաղտնիության պահպանման պահանջը որոշակի երաշխիքներ է ստեղծում, որ նրանք չտուժեն ավելորդ հետաքրքրասիրությամբ տառապող և անազնիվ մարդկանց տեսադաշտում հայտնվելիս: Դա նրանց պաշտպանում է նաև այն դեպքերում, երբ պետական մեքենան փորձում է սոցիալական աշխատող - ծառայողներից տեղեկություն կորզել մարդկանց վարքի անցանկալի և հակաօրինական դրսևորումների մասին: Երբեմն նույնիսկ մասնագետները հայտնվում են բարոյական երկընտրանքի առջև՝ դժվարությամբ կատարելով անհրաժեշտ ընտրությունը: Մասնագիտությունն իր ներկայացուցիչներից պահանջում է հարգանք շահառուի ինքնորոշման նկատմամբ նաև այնպիսի դեպքերում, երբ շահառուն ակնհայտորեն սխալվում է, բայց որպեսզի մասնագետը նրան չվանի իրենից, պահպանի նրա հետ հաստատված կապը, նրան փոխելու համար գոնե արտաքինապես ցույց է տալիս, որ հարգում է նրա դիրքորոշումը:

Սոցիալական աշխատանքը հեղափոխություն է կատարում մարդկանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Ընդհանրապես, մասնագիտության սահմանումներից մեկն այն նույնացնում է իրավապաշտպան գործունեության հետ: Խոսքը սոցիալական իրավունքների պաշտպանության մասին է, որոնք կարող են խախտվել բյուրոկրատա-

կան մեքենայի անկատարության, մասնագետների և ծառայողների անբավարար արհեստավարժության, շահերի բախման հետևանքով: Այս ուղղությամբ սոցիալական աշխատանքը Հայաստանում ամենամեծ նվաճումներն արձանագրել է երեխաների պաշտպանության ոլորտում: Հայ հասարակությունը երեխա սիրող է համարում իրեն: Սակայն իրականում հաճախ չի էլ պատկերացնում, թե ով է երեխան, ինչպիսի կարիքներ ունի, ինչպես է հարկավոր խնամել նրան: Խորհրդային կառավարման տարիներին հասարակական գիտակցության մակարդակում երեխան ընդհանուր առմամբ ընկալվում էր որպես ծնողների սեփականությունը, ովքեր էլ նրա փոխարեն կայացնում էին բոլոր որոշումները՝ անվան ընտրությունից սկսած մինչև մասնագիտության ընտրությունը և նույնիսկ ավելի ուշ արվող ընտրությունները: Երեխան, չնայած իր ֆիզիկական հասունացմանը, ծնողների կենդանության ողջ ընթացքում կարող էր այդպես էլ չանկախանալ նրանցից և մնալ նրանց գերիսնամքի օբյեկտը և գոհը: «Շարունակվող երեխայություն»․ ահա ինչպես էին անվանում սոցիոլոգները հայ մշակույթում առկա այդ երևույթը: 1996 թվականին «Երեխաների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից հետո մասնագետներն ավելի մեծ հնարավորություններ ստացան երեխաների իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ, սակայն դրանք իրականություն դարձնելու համար պետք էր համապատասխան մշակույթային հենք ստեղծել: Այսօր բազմաթիվ ընտանիքներում երեխաների իրավունքները ոտնահարվում են՝ նրանք ենթարկվում են աշխատանքային շահագործման ու բռնությունների, շատերը չեն ստանում անհրաժեշտ խնամք ու կրթություն, աղքատության պատճառով բազմաթիվ ծառայություններ դարձել են դժվարամատչելի: Սակայն ամենախնդրահարույցն այն է, որ սոցիալական աշխատանքի տեսանկյունից երեխաների բռնություն, շահագործում, անտեսում, չարաշահում որակվող շատ երևույթներ հասարակությունը չի բնորոշում որպես այդպիսին: Հետևաբար, որպեսզի սոցիալական աշխատողներն արդյունավետ պաշտպանեն երեխաների իրավունքները, ստիպված են պայքարել որոշ ավանդույթների, սովորույթների, կարծրատիպերի դեմ: Մինչև այժմ չկա ընտանեկան բռնությունների մասին օրենք, որը սոցիալական աշխատողներին թույլ կտար ավելի արդյունավետ միջամտություններ կատարել: Հասարակությունը պետք է վերանայի իր վերաբերմունքը ընտանիքում երեխաների հետ տեղի ունեցող երևույթների և գործընթացների նկատմամբ՝ խնամք, սոցիալականացում, դաստիարակություն, կրթություն, առողջապահություն, հանգիստ և այլն: Սոցիալական աշխատանքը մարդկանց ուղղակի պարտադրում է այնպիսի սոցիալական հարաբերություններ, որոնք հարիր են իր արժեքա - նորմատիվային համակարգին: Մովորական քաղաքացիներին երբեմն նույնիսկ տարօրինակ ու զարմանալի են թվում սոցիալական աշխատողների

մոտեցումները երեխաների սոցիալական պաշտպանության հարցերին, հատկապես երբ խոսքը վերաբերում է ծնողների իրավունքների սահմանափակմանը: Վիճելի իրավիճակներում, երբ կշեռքի նժարներին դրված են լինում ծնողների և երեխաների շահերը, սոցիալական աշխատողներն առաջնորդվում են երեխայի լավագույն շահով, ինչը նրանց երբեմն ստիպում է բաժանել երեխաներին ծնողներից, երբ վերջիններիս մոտ գտնվելը գնահատվում է վտանգավոր: Նման հնարավորությունը սոցիալական աշխատողներին օժտում է իշխանությամբ անբարեխիղճ և բռնացող ծնողների նկատմամբ: Եթե եվրոպական շատ հասարակություններում մասնագետները հաճախ են օգտագործում իրենց այդ իրավունքը, ապա հետխորհրդային տարածքի հասարակությունները դեռ շատ փոփոխություններ պետք է անեն, որպեսզի սոցիալական աշխատողները նման իրական հնարավորություն ունենան: Ռուսական լրատվամիջոցների կողմից սոցիալական թեմաներով կազմակերպվող քննարկումների ժամանակ մարդիկ հաճախ են մտավախություն հայտնում այն մասին, որ սոցիալական աշխատողներին տրվում է մեծ իշխանություն՝ միջամտելու ընտանիքների կյանքին և պատժելու ծնողներին, երբ երեխաների նկատմամբ նրանց վերաբերմունքը չի համապատասխանում սոցիալական աշխատանքի սպասումներին: Օրինակ՝ ծնողների համար նման ռիսկ առաջանում է, երբ նրանց մոտ կախվածություն է նկատվում տարբեր նյութերից կամ մանկահասակ երեխաներին մենակ են թողնում տանը կամ, ասենք, ինամատարության վերցրած երեխաներին կերակրում են ոչ թարմ սննդամթերքով: Վերջերս նշված լրատվամիջոցները մի քանի սկանդալային դեպքեր ներկայացրեցին այն մասին, թե ինչպես նորվեգական, ֆիննական, գերմանական սոցիալական ծառայությունները ներգաղթյալ ռուս ընտանիքներից երեխաներին իբր խլել են ու հանձնել ինամատար ընտանիքներ՝ կենսաբանական ծնողների ոչ հարիր պահվածքի պատճառով: Բհարկե, այսօր մեծ տարբերություն կա ռուսական և եվրոպական նշված երկրների սոցիալական մշակույթների միջև, մանավանդ երեխաների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից, և հասկանալի է ռուսների զարմանքը, օրինակ՝ սկանդինավյան սոցիալական աշխատողների որոշումներից: Եթե հասարակության սոցիալական մշակույթը չի համապատասխանում սոցիալական աշխատանքի նորմերին ու արժեքներին, միշտ էլ այդպիսի տարակարծություններ կլինեն, և սոցիալական աշխատողների համար դժվար, երբեմն նույնիսկ անհնար կլինի իրականացնել իրենց մասնագիտական գործառույթները: Եթե Հայաստանում այսօր որոշեին պաշտպանել երեխաների իրավունքները՝ խստորեն առաջնորդվելով սոցիալական աշխատանքում ընդունված նորմերով ու արժեքներով, ապա բազմաթիվ խախտումներ կհայտնաբերվեին ընտանիքներում, դպրոցներում, բժշկական հաստատություններում, ոստիկանության բաժիններում,

քրեակատարողական հիմնարկներում և այլն: Սոցիալական աշխատողները չեն կարող միանգամից հակադրվել այդ ամենին և իրականացնել իրենց մասնագիտական դերը: Հասարակությանը սոցիալական մշակույթին հարմարեցման տևական և երկարատև գործընթաց է սպասվում: Սոցիալական աշխատանքը հենց այն մեխանիզմն է, որի միջոցով այդ փոփոխությունը կարող է կատարվել: Հասարակությունը պետք է դառնա ժողովրդավարական ու թափանցիկ, իսկ մարդկանց իրավունքները՝ ճանաչված ու պաշտպանված: Սոցիալական աշխատողը հենց այն մասնագետն է, ով կարող է պաշտպանել սոցիալապես խոցելի մարդկանց շահերը՝ կանխելով սոցիալական ռիսկերի առաջացումը, իսկ եթե նրանք հայտնվեն կյանքի դժվարին իրավիճակներում, մասնագիտական միջամտությունները թույլ կտան արդյունավետ լուծումներ գտնել: Սոցիալական աշխատողները կկարողանան բնակչության սոցիալական պաշտպանության իրենց պարտականություններն արդյունավետ իրականացնել Հայաստանում, եթե հասարակության սոցիալական մշակույթը հնարավորինս հարմարեցվի սոցիալական որդեգրված նորմերին ու արժեքներին:

Բանալի բառեր – *սոցիալական աշխատանք, սոցիալական մշակույթ, հանդուրժողականություն, մարդու իրավունքներ, կարծրատիպ, խտրականություն*

АРТАК ХАЧАТРЯН – Социальная работа и социальная культура армянского общества. – В статье анализируются изменения в социальной культуре армянского общества под влиянием профессионально проводимой социальной работы. Аргументированно утверждается, что социальная работа возникла на Западе и при внедрении в традиционное армянское общество в корне меняет его социальную культуру. Социальная работа – это новая технология защиты людей от негативных последствий рыночных отношений. Чтобы профессия социального работника полноценно прижилась в постсоветской Армении, придется адаптировать социальную культуру общества к её нормам и ценностям.

Ключевые слова: *социальная работа, социальная культура, толерантность, права человека, стереотип, дискриминация*

ARTAK KHACHATRYAN – Social Work and Social Culture of Armenian Society. – The article analyzes the process of changing the social culture of the Armenian society under the influence of the "social work" profession. The author argues that social work has been the achievement of Western cultures, and the implementation of it into traditional Armenian society, radically changes its social culture. Social work is a new technology of protection of people from negative social effects of market relations. For successful implementation of it into post-Soviet Armenian Society, we have to adapt social culture to the requirements of its norms and values.

Key words: *social work, social culture, tolerance, human rights, stereotype, discrimination*